

УДК 631.11:330.36

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. Клепчаєва, здобувач

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Постановка проблеми. У трансформаційній економіці України сільське господарство посідає надзвичайно важливе місце. Від його ефективного розвитку значною мірою залежать фінансова стабілізація на макро- і мікроекономічному рівні, економічна незалежність, соціальна стабільність і продовольча безпека країни.

Перехід економіки України до ринкових відносин, який супроводжувався суттєвим реформуванням аграрного сектору, зумовив у ньому докорінні зміни. При цьому економічна ситуація у сільському господарстві протягом значного періоду характеризувалася платіжною кризою, зниженням прибуткової діяльності суб'єктів господарювання, зростанням частки збиткових підприємств, скороченням їх фінансових ресурсів. Майже всі підприємства сільського господарства впродовж 1991-1999 рр. залишалися в кризовому або передкризовому стані. До 2010 р. обсяги виробництва сільськогосподарської продукції не дотягали до досягнутого на початок ринкових перетворень рівня 1990 р., а на тлі повільних стабілізаційних процесів виникали регулярні кризи. Діяльність сільськогосподарських підприємств потребує зміцнення фінансової стійкості в умовах адаптації до ринкової моделі розвитку економіки [12, с. 23].

Економічна стійкість сільськогосподарського підприємства – це здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім соціальним, екологічним, природно-кліматичним, фінансовим чинникам, уміння адаптуватися до змінних умов виробництва, зберігаючи або поліпшуючи початкову рівновагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення економічної стійкості передбачає виконання багатьох складних завдань, серед яких велике значення має визначення її показників. Це пов'язано з тим, що від змісту прийнятих показників, їх методологічної єдності, спільної цільової спрямованості багато в чому залежить одержана в результаті аналізу модель реального стану сільськогосподарського підприємства [1, с. 17].

Визначення економічної стійкості сільськогосподарського підприємства ставить дві основні мети: перша з них пізнавальна, теоретична, пов'язана з визначенням сутності та змісту економічної стійкості; друга – практична, яка полягає у розробці та використанні прийнятих показників для управління і забезпечення стійких економічних процесів.

Об'єктивна оцінка економічної стійкості функціонування підприємства може базуватися на низці показників. Їх вибір визначається тим, що всі показники в комплексі визначають загальну економічну стійкість і мають різну значущість для підприємства з погляду фактичного стану перспективних кінцевих результатів його діяльності [2, с. 143].

В основу всіх економічних показників господарської діяльності покладено технічний та організаційний рівні, рівень фінансового стану і соціальних умов життя

колективу. Від стійкості якісних характеристик виробництва залежить ефективність використання виробничих ресурсів. Отже, на наш погляд, загальну економічну стійкість представлено системою показників, об'єднаних у такі групи: показники стійкості технічного рівня; показники стійкості рівня організації виробництва; показники стійкості фінансового рівня; показники стійкості рівня ділової активності; показники стійкості рівня рентабельності; показники соціальної стійкості.

Показники стійкості технічного рівня виробництва охоплюють показники озброєності праці, енергоозброєності, придатності й оновлення основних фондів. Найбільш узагальнюючим показником технічної озброєності є фондоозброєність праці, яка дорівнює відношенню вартості основних фондів виробничого призначення до кількості робітників [3, с. 58].

Аналіз фінансового стану повинен передбачати: постійний моніторинг фактичної ефективності діяльності підприємства на основі фінансової звітності; виявлення платоспроможності підприємств і задовільної структури балансу підприємства з метою недопущення його банкрутства; оцінку фінансового стану підприємства з погляду інвестування фінансових коштів у розвиток сільськогосподарського виробництва [4, с. 85].

Аналіз фінансового стану сільськогосподарських підприємств необхідно проводити за відносними показниками, оскільки абсолютні показники балансу в умовах інфляції складно привести до порівняльного ряду. Показники, використані для оцінки стійкого розвитку підприємства, передусім повинні відповідати таким вимогам: розкривати сутність явища; бути порівнянними; виражатися кількісно; кількість показників має бути оптимальною, тобто мінімально необхідною і достатньою для того, щоб визначити стан розвитку підприємства в динаміці.

Однак, незважаючи на істотні розбіжності в системі показників, висловлені низкою вчених-дослідників, усі фінансові показники (коефіцієнти) варто згрупувати так: показники ліквідності; показники ділової активності; показники рентабельності; показники платоспроможності або структури капіталу; показники ринкової активності [5].

Деякі аналітики стверджують, що для економічної стійкості необхідно подати оцінку фінансового стану підприємства, використовуючи дві групи показників: показники ліквідності; показники фінансової стійкості.

Постановка завдання. Наше завдання – поглибити дослідження сутності економічної стійкості сільськогосподарських підприємств та впливу на неї макроекономічних факторів в умовах трансформації економіки України.

Виклад основного матеріалу. Фінансова стійкість – основний показник стабільності роботи підприємства [6, с. 24]. На неї, як і на економічну стійкість, впливають дві групи чинників: внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать стан активів та їх оборотність, склад і співвідношення фінансових ресурсів; до зовнішніх – державна політика податків і витрат, становище на ринку (зокрема фінансовому), рівень безробіття й інфляції у країні, середня тривалість праці, середній рівень прибутку тощо.

Як співвідношення власних і позичкових засобів характеризує фінансову стійкість підприємств Д.В.Полозенко [7, с. 55]. Проте цей показник забезпечує лише загальну оцінку фінансової стійкості. У світовій і вітчизняній обліково-аналітичній практиці

розроблено систему показників, що характеризує стан і структуру активів підприємства, забезпеченість їх джерелами покриття. Їх поділяють на дві групи: показники, що визначають стан оборотних засобів, і показники, що визначають стан основних засобів. Показники ліквідності та фінансової стійкості взаємодоповнюють один одного і в сукупності дають уявлення про благополуччя фінансового стану підприємства.

Для різнобічної оцінки структури балансу визначають низку коефіцієнтів, які впливають на фінансову стійкість підприємства і дають оцінку ступеня його незалежності від випадковостей, пов'язаних не тільки з умовами ринку, а й із звичайними зривами договорів, неустойками.

Якщо показники ліквідності та показники фінансової стійкості не відповідають нормованим, то таке підприємство ризикує збанкрутувати [8, с. 14]. Залежно від значень Z-коефіцієнта імовірність банкрутства підприємства, за Альтманом, була визначена такою: $Z < 1,8$ – дуже висока; $1,8-2,7$ – висока; $2,7-3,0$ – можлива; $3,0$ – низька.

Фінансовий стан підприємства залежно від результатів його виробничої, комерційної та фінансової діяльності можна оцінити як стійкий, нестійкий і кризовий. Л. Д. Шеремет виділяє чотири типи фінансової стійкості [12, с. 123]:

1. Абсолютна стійкість фінансового стану, якщо запаси і витрати (З) менші від суми власного оборотного капіталу (Скоб) і кредитів банку під товарно-матеріальні цінності (КРт.м.ц.), $Z < Скоб + КРт.м.ц.$, а коефіцієнт забезпеченості запасів і витрат джерелами засобів (Ко.з.) більший від 1:

$$Ко.з. = \frac{Скоб + КРт. м. ц.}{З} > 1$$

2. Нормальна стійкість, за якої гарантують платоспроможність підприємства, якщо $Z = Скоб + КРт.м.ц.$,

$$Ко.з. = \frac{СЕоб + КРт. м. ц.}{З} = 1$$

3. Нестійкий (передкризовий) фінансовий стан, за якого порушується платоспроможний баланс і зберігається можливість відновлення рівноваги платіжних засобів і платіжних зобов'язань за рахунок залучення тимчасово вільних джерел (Івр) в оборот підприємства, кредитів банку на тимчасове поповнення оборотних коштів, перевищення нормальної кредиторської заборгованості над дебіторською тощо: $Z = Скоб + КРт.м.ц. + Івр$.

$$Ко.з. = \frac{Скоб + КРт. м. ц. + Івр}{З} = 1$$

Фінансову стійкість вважають допустимою, якщо витримано такі умови: виробничі запаси плюс готова продукція рівні або перевищують суму короткострокових кредитів і позикових засобів, що беруть участь у формуванні запасів; незавершене виробництво плюс витрати майбутніх періодів рівні або не менші за суму власного оборотного капіталу. Якщо ці умови не виконуються, то має місце тенденція погіршення фінансового стану.

4. Кризовий фінансовий стан (підприємство перебуває на межі банкрутства), за якого $Z > |Скоб| + |КРт.м.ц. + Івр|$.

$$\text{Ко. з.} = \frac{\text{Скоб} + \text{КРт. м. ц.} + \text{Івр}}{\text{З}} < 1$$

Рівновага платіжного балансу в цій ситуації забезпечується за рахунок прострочених платежів з оплати праці за позиками банку, постачальникам, бюджету тощо.

Категорія «фінансова стійкість підприємства» проявляється у конкретних економічних показниках, які є її кількісною характеристикою [10, с. 174].

До кількісного визначення фінансової стійкості підприємства вчені виділяють декілька основних підходів. Наприклад, А.Д. Шеремет і Е.В. Негашев [12, с. 64] вважають, що співвідношення вартості матеріальних оборотних коштів і розмірів власних й позикових джерел їх формування визначає стійкість фінансового стану підприємства. Забезпеченість запасів і витрат джерелами їх формування є, на їхню думку, сутністю фінансової стійкості, а найбільш узагальнюючим показником її є надлишок або нестача засобів для формування запасів і витрат, які одержують різницею обсягу джерел засобів і обсягу запасів та витрат. Зовнішнім проявом фінансової стійкості підприємства є його платоспроможність.

Автор М.І. Литвин розглядає показники стійкості фінансового показника як складові платоспроможності підприємства, що не є правильними, оскільки фінансова стійкість підприємства – категорія ширша, ніж його платоспроможність. Він виділяє такі показники ліквідності фінансової стійкості: коефіцієнт автономії; коефіцієнт мобільності; коефіцієнт маневреності; коефіцієнт відношення власного капіталу до довгострокової заборгованості [14, с. 16].

Науковці Е.С. Стоянова і Е.А. Стоянов [15, с. 20] виділяють 14 показників фінансової стійкості підприємства:

- 1) ефект фінансового важеля;
- 2) рентабельність власних засобів;
- 3) плече фінансового важеля;
- 4) коефіцієнти фінансової незалежності;
- 5) частки залучених позикових засобів;
- 6) маневреності власних засобів;
- 7) накопиченої амортизації;
- 8) реальної вартості основних і матеріальних оборотних коштів і майна підприємства;
- 9) реальної вартості основних засобів у майні підприємства;
- 10) співвідношення фінансових витрат і економічного ефекту;
- 11) покриття інвестицій;
- 12) співвідношення позикових засобів і небезпеки самофінансування;
- 13) співвідношення здатності самофінансування і доданої вартості;
- 14) запас фінансової міцності підприємства.

Науковець М.А. Федотова [15, с. 14] показники рентабельності також відносить до показників фінансової стійкості підприємства. Більше того, вона пропонує визначити рентабельність узагальнюючим показником фінансової стійкості.

Автори А.П. Зуділін [16, с. 56] А.Д. Шеремет, Е.В. Негашев [12, с. 135], А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулін [17, с. 156] пропонують доповнювати аналіз показників фінансової стійкості підприємства показниками його платоспроможності. Аналогічний підхід має американський економіст Р.Н.Холта [18, с. 80].

На наш погляд, останній підхід дає змогу найточніше оцінити фінансове становище підприємства. Але не можна оминати увагою те, що критерії, використані в економіці розвинених країн для визначення фінансової стійкості, в Україні можна використовувати із суттєвими застереженнями.

З урахуванням розгалуженої системи показників для ідентифікації економічної стійкості сільського підприємства під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів необхідно брати до уваги індекси сільськогосподарських цін та виробництва, які показують циклічність [19, с. 134; 20, с. 70]. Для розрахунку індексів зазвичай використовують формули Е. Ласпейреса (1986) [21] або Г. Пааше (1874) [22].

Науковець В. Тимошенко, проаналізувавши дані з економічної історії США, стверджував, що низку особливих економічних змін в економіці США, особливо наприкінці XIX ст., можна пояснити окультуреними умовами. Якщо цикли сільськогосподарських цін зумовлені циклами обсягів сільськогосподарського виробництва, то особливо важливо порівняти їх із коливаннями цін на продукцію промисловості. Такі порівняння засвідчують, що хоча і промислові, й аграрні цикли спрямовані в одному й тому самому напрямі, та їхня тривалість і амплітуда коливань відмінні. Учений порівняв індекси сільськогосподарських і промислових цін за певні періоди часу, зосередивши особливу увагу на періодах економічних спадів та піднесень.

Досліджене співвідношення сільськогосподарських цін до промислових (індекс В. Тимошенка) відображає також певні циклічні коливання. Циклічність значення цього індексу залежить від особливостей циклів обох індексів цін і, відповідно, визначає економічну активність.

Однак ми розглядаємо індекси сільськогосподарського і промислового виробництва як кращі індикатори сільськогосподарської економічної стійкості, ніж індекси сільськогосподарських і промислових цін через високу цінову нестійкість у країні. Отже, цей індекс характеризуватиме сільськогосподарську економічну стійкість доречніше й точніше. Тому надалі називатимемо його «індекс стійкості»: $IC = I_{sv} / I_{nv}$, де I_{sv} – індекс сільськогосподарського виробництва, %; I_{nv} – індекси промислового виробництва, %.

Індекс стійкості також можна визначити не тільки на державному макrorівні, а й на прикладі будь-якого адміністративного регіону.

Національна та галузева економічні стійкості пов'язані між собою. І це показують світові фінансові ринки та країни, які йдуть сходами стабілізації. Проблеми одного сектору економіки країни можуть вплинути на інші сектори або навіть вийти за межі держави [24, с. 72]. Отже, жодний сектор економіки не може бути відокремленим, коли йдеться про економічну та фінансову стійкість.

Автор Н.І. Соловійова критично ставиться до методичних підходів та критеріїв оцінки фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств. Вона вказує на те, що в більшості досліджень у сфері оцінки та аналізу фінансової стійкості підприємства наведені показники й трактування результатів її оцінки мають декларативний і

неспростовний характер, не обґрунтовується механізм відбору показників фінансової стійкості, підкреслюючи, що у фінансовому аналізі існують спеціальні методи, які спрямовані на розробку оптимальної системи фінансових показників тощо. Ситуацію надмірної розбіжності в методах оцінки фінансової стійкості автор вважає наслідком специфічної особливості поняття «стійкість» відображувати всю багатоспекторну діяльність підприємств у єдиній точці деякої рівноваги [26, с. 54-56]. Науковець зосереджує увагу на узагальненні й аналізі існуючих поглядів на фінансову стійкість підприємства, дає порівняльну характеристику основних напрямів і методик оцінки фінансової стійкості; суттєвим недоліком вважає відсутність системного підходу до визначення ключових показників, що відображають і характеризують використання фінансових ресурсів підприємства. Вона розробила методику створення системи інтегрованої оцінки фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств, яка полягає в інтегруванні багатьох факторів і вивченні їх взаємозв'язків [27, с. 70-72].

Соціальна стійкість характеризує соціальний імідж підприємства, ступінь його обов'язкової участі у вирішенні соціальних проблем, що більше необхідно для структур місцевого управління. Соціальну стійкість характеризують такі показники: показники стійкості чисельності персоналу; показники стійкості податкових виплат; показники стійкості матеріальних стимулів персоналу [25, с.70].

Висновки. Узагальнюючи всі розглянуті теоретичні аспекти розвитку, різні погляди стосовно економічної стійкості, необхідно зазначити: для нашої країни дослідження зарубіжних учених у сфері стійкого розвитку мають не прикладний, а інформаційно-рекомендаційний характер через нерозвиненість ринкових відносин і кризову економічну ситуацію в державі. Науковці економічну стійкість переважно досліджують у промисловості, у сільському ж господарстві вони наразі орієнтовані на окремі напрями і завдання формулюються найчастіше як сталий розвиток, стійкість виробництва, економічна ефективність, стабільність та ін.

Отже, поняття економічної стійкості багатогранне. Воно характеризується технологічним, організаційним, фінансовим і соціальним станом. Оцінка економічної стійкості дає змогу зовнішнім суб'єктам визначити фінансові можливості підприємства на тривалу перспективу. Під час визначення економічної стійкості підприємства необхідно використати фінансові показники, що відображають: платоспроможність, фінансову стійкість, стійкість ділової активності, стійкість рівня рентабельності, індекс стійкості.

Пропонована система показників, на наш погляд, забезпечить комплексне уявлення про фінансовий стан підприємства і чинники, що впливають на нього, стане дієвим інструментом управління економічною стійкістю сільськогосподарських підприємств.

Бібліографічний список

1. Геєць В. Деякі порівняльні ознаки трансформаційних моделей економіки України і Росії / В. Геєць // Економіка України. – 2005. – № 5. – С. 4-17.
2. Крейнина М. А. Финансовое состояние предприятий. Методы оценки / М. А. Крейнина. – М. : ИКЦДИС, 1997. – 224 с.
3. Павловська О. Ф. Удосконалення методів аналізу фінансового стану / О. В. Павловська // Фінанси України. – 2001. – № 1. – С. 54-61.

4. Керанчук Т. Фінансова стабільність підприємства і методичні аспекти її оцінки / Е. Т. Керанчук // Економіка України. – 2002. – № 1. – С. 83-86.
5. Наумова Л. Ю. Фінансова стійкість підприємств та її забезпечення в трансформаційній економіці України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.08 / Л. Ю. Наумова. – К., 2008. – 19 с.
6. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства : [монографія] / М. О. Кизим, В. А. Забродський, В. А. Зінченко та ін. – Харків : ІНЖЕК, 2003. – 144 с.
7. Полозенко Д. В. Фінансова стабільність АПК: сутність і шляхи її здійснення // Д. В. Полозенко // Фінанси України. – 1999. – № 3. – С. 55.
8. Кравцова Т. Н. Діагностика банкрутства підприємства / Т. Н. Кравцова. – Суми : Унив. кн., 1999. – 25 с.
9. Ковалев В. В. Финансовый анализ. Управление капиталом. Анализ отчетности. Выбор инвестиций. – 2-е изд. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 512 с.
10. Зарожевський С. В. Аналіз фінансової стійкості підприємства / С. В. Зарожевський // Тези доп. міжнар. наук.-метод. конф. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 177.
11. Пріб К. А. Стабілізація діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах фінансово-економічних криз : монографія / К. А. Пріб. – К. : ННЦІАЕ, 2012. – 418 с.
12. Шеремет А. Д. Методика финансового анализа / А. Д. Шеремет, Е. В. Негашев. – М. : ИНФРА, 1999. – С. 123.
13. Литвин М. И. Применение матричных балансов для оценки финансового состояния предприятия / М. И. Литвин // Финансы. – 1995. – № 3. – С. 14-17.
14. Стоянов Е. А. Финансовый менеджмент. Российская практика / Е. А. Стоянов, Е. С. Стоянова. – М. : Перспектива, 1993. – 89 с.
15. Федотова М. А. Как оценить финансовую устойчивость предприятия? / М. А. Федотова // Финансы. – 1995. – № 6. – С. 13-16.
16. Зудулин А. П. Анализ хозяйственной деятельности предприятий развитых капиталистических стран / А. П. Зудулин. – М. : Изд-во Унив. дружбы народов, 1992. – 192 с.
17. Шеремет Д. А. Финансы предприятий / Д. А. Шеремет, Р. С. Сайфулин. – М. : ИНФРА, 1999. – 343 с.
18. Холт Роберт Н. Основы финансового менеджмента / Н. Холт. – М. : Дело, 1993. – 128 с.
19. Олійник О. В. Циклічність відтворювального процесу в сільському господарстві : [монографія] / О. В. Олійник. – Харків, 2005. – 322 с.
20. Довбняк Т. Циклічність української економіки в 2000-2008 рр. / Т. Довбняк // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1. – С. 65-72.
21. Laspeyres E. Statistische Untersuchungen über den Einfluss einer Steueraufhebung auf die Preise der bisher besteuerten Produkte, Statist. Untersuchungen zur Frage der Steuerü.
22. Maler K. Economic Theory and Environmental Degradation: a Survey of Some Problems / K. Maler // Revista de Analisis Economico. – 1990. – Vol. 5. – P. 7-17.
23. Roberts H. Laspeyres and his Index / H. Roberts // European Conference on the History of Economics 2000. – Rotterdam, 2000.
24. Гришан Ю. Фінансові проблеми підприємства та напрями їх розв'язування / Ю. Гришан // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2006. – № 11. – С. 70-71.
25. Поліщук О. А. Економічна стійкість підприємства – стратегічний напрям його діяльності / О. А. Поліщук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2006. – Т. 3. – С. 69-73.
26. Соловійова Н. І. Інтегрована система фінансового прогнозування в аграрному секторі : [монографія] / Н. І. Соловійова. – Херсон : Тімекс, 2010. – 386 с.

27. Соловйова Н. І. Фінансова оцінка сільськогосподарських підприємств: інтегральна оцінка, інформаційно-експертне забезпечення: [монографія] / Н. І. Соловйова. – Херсон : ХДІ, 2006. – 196 с.

Клепчава О. Системний підхід у забезпеченні економічної стійкості сільськогосподарських підприємств

Узагальнено методичні підходи щодо визначення показників економічної стійкості сільськогосподарських підприємств. Зосереджено увагу на узагальненні й аналізі існуючих поглядів на фінансову стійкість підприємств. Подано порівняльну характеристику основних напрямів і методик оцінки економічної стійкості.

Ключові слова: економічна стійкість, фінансова стійкість, соціальна стійкість, фінансовий стан, ліквідність, банкрутство, індекс стійкості.

Klepcheva O. Systematic approach to ensuring the agricultural enterprises stability

The methodological approaches to identify the indices of agricultural enterprises economic sustainability are summarized. Special attention is paid to generalization and analysis of the existing opinion to the enterprises. A comparative characteristics of the main directions and the methods of economic stability evaluation of enterprises is given.

Key words: economic stability, financial stability, social stability, financial state, liquidity, bankruptcy, sustainability index.

Клепчава О. Системный подход к обеспечению экономической устойчивости сельскохозяйственных предприятий

Обобщены методические подходы к определению показателей экономической устойчивости сельскохозяйственных предприятий. Уделено особое внимание обобщению и анализу существующих взглядов на финансовую устойчивость предприятий. Дана сравнительная характеристика основных направлений и методик оценки экономической устойчивости предприятий.

Ключевые слова: экономическая устойчивость, финансовая устойчивость, социальная устойчивость, финансовое состояние, ликвидность, банкротство, индекс устойчивости.